

MARTYNO LIUDVIKO RĖZOS DAINOS IR KITAS LITUANISTIKOS PAVELDAS MASKVOJE

Kotryna Rekašiūtė

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
Žygimantų g. 1, LT-01102 Vilnius, Lietuva
El. paštas kotryna.re@gmail.com

Santrauka. *Rusijos valstybinėje viešojoje istorijos bibliotekoje Maskvoje saugomi reikšmingi, su Prūsijos Lietuva susiję XVIII–XIX a. lituanistiniai leidiniai. Tarp jų – Martyno Liudviko Rėzos (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840) parengto pirmojo lietuvių liaudies dainų rinkinio Dainos oder Litthauische Volkslieder pirmosios laidos (1825) egzempliorius, priklausęs vienam iš minimo leidinio recenzentų Fr. Höpkeriui. Remiantis provenienciniais įrašais straipsnyje siekiama nustatyti minėtoje bibliotekoje saugomo pirmojo lietuvių liaudies dainyno egzemplioriaus buvusių savininkus, aptarti kai kuriuos tenykštėje bibliotekoje saugomus su Prūsijos Lietuva susijusius lituanistinius leidinius. Visas minėtoje bibliotekoje rastų lituanistinių leidinių sąrašas ir jų šifrai pateikiami šio straipsnio Priede.*

Reikšminiai žodžiai: *Fr. Höpkeris, Ernstas Friedrichas Mooyeris, Maskva, Rusijos valstybinė viešoji istorijos biblioteka, lituanistika, Prūsijos Lietuva, Martynas Liudvikas Rėza, Dainos, reti spaudiniai.*

Dainos by Martin Ludwig Rhesa and other Lithuanian Heritage in Moscow

Summary. *The State Public Historical Library of Russia is storing some significant 18th and 19th century Lithuanian publications related with Prussian Lithuania. They include a copy of the first edition (1825) of the first col-*

lection of Lithuanian folk songs Dainos oder Litthauische Volkslieder (en. Dainos [lt. Songs] or Lithuanian Folk Songs) by Martin Ludwig Rhesa (1776–1840) which used to belong to one of reviewers of this publication. On the grounds of the provenience inscriptions, the article is striving to establish the former owners of the copy of the first ever Lithuanian collection of songs and to discuss some of the Lithuanian culture publications related with Prussian Lithuania stored at the Russian Historical Library. The full list of the Lituianistics related publications and their library classification sygnatures are presented in the Annex to this article.

Keywords: *Fr. Höpker, Ernst Friedrich Mooyer, Moscow, State Public Historical Library of Russia, Lituianistics, Prussian Lithuania, Martin Ludwig Rhesa, Dainos (Songs), rare publications.*

Maskvoje (Rusijos Federacinė Respublika) esanti lituanistika Lietuvos tyrėjams vis dar yra mažai žinoma. Menkai ištirta ir ten esanti su Prūsijos Lietuva susijusi lituanistinė medžiaga. 2019 m. šio straipsnio autoriui lankantis Rusijos valstybinėje viešojoje istorijos bibliotekoje (rus. Государственная публичная историческая библиотека России, toliau – RVVIB) Maskvoje, buvo domėtasi ten saugomu su Prūsijos Lietuva susijusiu lituanistiniu paveldu. Tikėtasi, jog tyrimas pateiks naujų duomenų apie lituanistinius leidinius, atskleis buvusių knygų savininkų bibliografinius interesus ir nauja medžiaga papildys senosios knygos bei kultūros istoriją.

Su Prūsijos Lietuva susijusių leidinių patekimo į RVVIB kelias nėra iki galo nustatytas. Leidiniai nepasižymi proveniencinių įrašų gausa, kurie galėtų suteikti informacijos apie konkrečias bibliotekas ar buvusius leidinių savininkus. Vis dėlto labiausiai tikėtina, jog knygos į RVVIB galėjo patekti iš Vokietijos kaip karo grobis Antrojo pasaulinio karo metais.

Iki 1945 m. Karaliaučiuje buvo daugiau kaip 80 bibliotekų, kurių didžioji dalis priklausė universiteto institutams ir seminarams¹. Antrojo pasaulinio karo metais Karaliaučiaus bibliotekų rinkiniai buvo sunaikinti. Likusios knygos ir rankraščiai migravo – buvo išvežami iš Karaliaučiaus ir išbarstyti po Vidurio bei Rytų Europos archyvus. Taip senasis spausdintinis paveldas, priklausęs privatiems asmenims, institucijoms ar bibliotekoms, atsidūrė Lenkijoje, Lietuvoje,

¹ WALTER, Axel E. Karaliaučiaus knygotyros mokykla (1900–1945). *Knygotyra*, 2007, t. 48, p. 114.

Vokietijoje, Rusijoje ir kt. Apie tai rašyta lietuvių ir vokiečių knygotyryniuose leidiniuose². Karaliaučiaus bibliotekų rinkinių likimą tyrinėjęs Axelis Ernstas Walteris pažymi, jog svarbiausi senieji spaudiniai iš buvusios Karaliaučiaus valstybinės ir universiteto bibliotekų šiandien yra saugomi ne tik Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje ir kt. atminties institucijose, bet ir RVVIB³. Tarp reikšmingų XVIII–XIX a. lituanistinių leidinių RVVIB saugomas Martyno Liudviko Rėzos (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840) parengto pirmojo lietuvių liaudies dainų rinkinio *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (toliau – *Dainos*) pirmosios laidos (1825) egzempliorius. Apie šio egzemplioriaus egzistavimą Lietuvos mokslinėje spaudoje rašyta nebuvo.

Šio straipsnio tikslas – pagal proveniencinius įrašus identifikuoti RVVIB saugomo M. L. Rėzos parengto dainyno egzemplioriaus buvusius savininkus bei aptarti šioje bibliotekoje saugomą su Prūsijos Lietuva susijusį lituanistinį knygų paveldą, nefiksuotą nei *Lietuvos bibliografijoje* (toliau – LB), nei *Lietuvos bibliografijos papildymuose* (toliau – LBP)⁴. Straipsnyje akcentuojamas aritmetinis LB fiksuojamų egzempliorių skaičius, tačiau, atsižvelgiant į istorinį, kultūrinį kontekstą, minimi RVVIB saugomi leidiniai turėtų būti suvokiami kaip retieji spaudiniai, turintys mokslinę ir kultūrinę reikšmę. Straipsnyje taikyti analizės, interpretacinis ir kiti tyrimui parankūs metodai. Visas RVVIB rastų lituanistinių leidinių sąrašas ir jų šifrai pateikiami šio straipsnio Priede.

Apie knygų ženklus, jų tipologiją ir klasifikavimo metodiką rašyta knygos istorikų Domo Kauno, Arvydo Pacevičiaus ir kt. darbuose⁵. M. L. Rėzos lituanistinės veiklos klausimai, jo parengto pirmojo lietuvių liaudies dainyno rengi-

- 2 Daugiau žr.: WALTER, Axel E. Karaliaučiaus bibliotekų aplinka Donelaičio laikais. Rinkinių likimas po 1945 metų. *Acta Historiae Universitatis Klaipedensis*, 2013, t. 26, p. 65–77; WALTER, Axel E. Karaliaučiaus knygotyros mokykla (1900–1945), p. 112–123; WALTER, Axel E. Kristijono Donelaičio laikų Karaliaučiaus bibliotekų vaizdas. *Knygotyra*, 2015, t. 64, p. 74–87, ir kt.
- 3 WALTER, Axel E. Karaliaučiaus bibliotekų aplinka Donelaičio laikais..., p. 67.
- 4 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861. Vilnius: Mintis, 1969; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. Papildymai*, t. 1: 1547–1861. Vilnius: Mintis, 1990. Svarbu pažymėti, jog šiandien daugelio straipsnyje minimų egzempliorių skaičius yra gerokai didesnis nei registruota šiuose bibliografiniuose leidiniuose. Internetiniai bibliotekų katalogai nuolat pildomi, tad padidėjo ir iki šiol nežinotų egzempliorių skaičius užsienyje.
- 5 Apie senuosius knygos nuosavybės ženklus ir jų tipologiją žr.: PACEVIČIUS, Arvydas. Senųjų knygos nuosavybės ženklų tipologija. *Knygotyra*, 2004, t. 43, p. 50–57; PACEVIČIUS, Arvydas. Dingusio knygų pasaulio ženklai. *Knygų aidai*, 2002, Nr. 1, p. 9–15; KAUNAS, Domas. *Donelaičio žemės knygiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, ir kt.

mo ir leidimo aplinkybės plačiai tyrinėtos Liucijos Citavičiūtės⁶, duomenys apie RVVIB saugomus leidinius tikslinti LB tomuose ir LBP.

RECENZENTUI FR. HÖPKERIUI PRIKLAUSĘS RĖZOS DAINŲ EGZEMPLIORIUS

1825 m. Karaliaučiaus Hartungų spaustuvėje buvo išleistas pirmasis lietuvių liaudies dainų rinkinys *Dainos*⁷. Jį parengė Karaliaučiaus universiteto profesorius ir tenykščio Lietuvių kalbos seminaro⁸ vadovas Martynas Liudvikas Rėza. Dainynas buvo išspausdintas nedideliu tiražu, pardavinėjamas Hartungų spaustuvėje, tačiau spaustuvininkams pelno neatnešė⁹. Didelę dalį *Dainų* rinkinio egzempliorių įsigijo pats M. L. Rėza. Siekdamas platesnės leidinio sklaidos, dainyną jis siuntinėjo į literatūros žurnalų redakcijas, Vokietijos mokslo įstaigas, dovanojo intelektualams¹⁰.

Pirmojo leidimo dainyno egzempliorių išliko nedaug¹¹. LB ir LBP užfiksuoti trys Lietuvos bibliotekose saugomi egzemplioriai, 11 – užsienyje, trys – priva-

- 6 *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 5, sudarė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- 7 1745–1934 m. Karaliaučiuje veikusi Hartungų spaustuvė lituanistikos istorijoje užima ypatingą vietą. Tai buvo žymiausia ir didžiausia lietuviškų knygų leidybos įmonė, turėjusi įvairių privilegijų ir išspausdinusi svarbius lituanistinius žymių lietuvių raštijos veikėjų darbus (Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749), Povilo Frydricho Ruigio (Paul Friedrich Ruhig, -1725 – po 1784), Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807), Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) ir kt.). Minėtoje spaustuvėje pasirodė ir reikšmingiausi lituanistiniai M. L. Rėzos darbai: pirmasis Kristijono Donelaičio (1714–1780) *Metų* leidimas (1818), mokslinė studija *Lietuviškos Biblijos istorija*, dviejų dalių veikalas *Filologinės-kritinės pastabos lietuviškai Biblijai: naujojo leidimo lietuviško teksto redagavimo komentarai* (I – 1816, II – 1824), Ezopo pasakėčios kartu su pirmąja K. Donelaičio pasakėčių publikacija.
- 8 Lietuvių kalbos seminare lietuvių kalba, kaip praktinė akademinė disciplina, buvo dėstoma nuo XVIII a. pr. Seminaras padarė didelį poveikį lietuvių raštijos raidai Prūsijos Lietuvoje, išugdė daugelį žinomų lietuvių raštijos veikėjų. Daugiau apie Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminarą žr.: CITAVIČIŪTĖ, Liucija. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- 9 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Prūsijos lietuvių dainų rinkimo, tyrimo ir publikavimo pradžia. Iš *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 5, sudarė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 47.
- 10 Ten pat.
- 11 Daugiau apie sąvoką *reta knyga* žr.: BRAZIŪNIENĖ, Alma. Lietuvių knygotyros terminijos diskusiniai klausimai: dėl sąvokos *reta knyga*. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 111–128.

čiose asmeninėse bibliotekose¹². Pagrindinė M. L. Rėzos tyrėja ir jo raštų rengeja L. Citavičiūtė papildė, jog dar vienas iš privataus asmens įsigytas *Dainų* egzempliorius saugomas Kuršių nerijos istorijos muziejuje¹³. Vokietijos bibliotekose fiksuojami mažiausiai 8 originalūs *Dainų* egzemplioriai ir trys kopijos¹⁴. Taip pat nenustatytas skaičius egzempliorių gali būti saugomas privačių kolekcininkų rinkiniuose. RVVIB buvo rastas dar vienas, nei LB, nei LBP nefiksuotas aptariamoms laidos egzempliorius.

RVVIB saugomas M. L. Rėzos parengto dainyno egzempliorius įrištas į kartono viršelius. Kartono kietviršiai aptraukti rusvu dekoratyviniu marmuriniu popieriumi, nugarėlė dekoruota aukso spalvos ornamentiniais išpildais su nurodyta knygos antrašte bei autoriaus pavarde: *Dainos von Rhesa*. Egzempliorius tvarkingas, be marginalijų, tačiau ypatingas dviem provenienciniais įrašais¹⁵. Knygos priešlapiu viršuje, dešinėje pusėje esama nuosavybės įrašų – *FrHöpkers* ir *E. F. Mooyer Minden 3 Aug. 1847*. Įrašai padaryti dviejų asmenų, skirtingų spalvų rašalu. Jie rodo, jog leidinį buvo įsigiję privatūs asmenys.

Pirmoji, rusvos spalvos rašalu parašyta proveniencija liudija, jog XIX a. pr. M. L. Rėzos parengtas dainynas priklausė Fr. Höpkeriui. Apie minimą asmenį biografinių žinių esama nedaug. Tyrėjai pažymi, jog šis asmuo buvo teisininkas ir kurį laiką dirbo Berlyne, vėliau ėjo teismo asesoriaus pareigas Mindene (Šiaurės Reino-Vestfalijos žemė)¹⁶. Istoriografijoje taip pat užsimenama, jog Fr. Höpkeris buvo publicistas bei kultūros istorikas¹⁷. Kaip pažymi Liucija Citavičiūtė, „tai buvo neabejotinai gerą humanitarinį išsilavinimą turėjęs asmuo, domėjęsis lite-

12 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861..., p. 349, įrašo Nr. 1011; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. Papildymai*, t. 1: 1547–1861..., p. 62, įrašo Nr. 1011.

13 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Parengėjos žodis. Iš *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 5, sudarė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 14.

14 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Prūsijos lietuvių dainų rinkimo, tyrimo ir publikavimo pradžia..., p. 48.

15 Dažniausiai nuosavybės įrašus sudaro vienas ar keli prasmieniai elementai: asmenvardžiai, vietovardžiai, leidinio įsigijimo data ir kt. Įprastai rankraštinį nuosavybę žyminčių įrašų aptinkama knygų priešlapiuose ar viršelių vidinėse pusėse, rečiau – antraštiniuose lapuose, knygų viduje ar pabaigoje. Pagal turinį jie skirstytini į proveniencinius, memorialinius ir dedikacinius. Daugiau apie nuosavybės ženklus žr.: KAUNAS, Domas. *Donelaičio žemės knygiai*, p. 169–178.

16 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Vokiečių ir lenkų recenzentų žvilgsnis į M. L. Rėzos parengtą lietuvių dainų rinkinį *Dainos* (1825). *Tautosakos darbai*, 2017, t. 54, parengė Aušra Žičkienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 152.

17 JURGINIS, Juozas; ŠIDLAUSKAS, Algirdas. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 136.

ratūra ir istorija¹⁸. Lituanistikos istorijai minimas asmuo svarbus kaip 1826 m. populiariame Berlyno literatūriniame žurnale „Pašnekovas arba puslapias dvasiai ir širdžiai“ (vok. „Der Gesellschafter oder Blätter für Geist und Herz“) pasirodžiusios Rėzos *Dainų* rinkinio recenzijos autorius¹⁹.

Svarbu pažymėti, jog M. L. Rėzos dainynas buvo daugiausia recenzijų sulaukęs XIX a. pr. lituanistinis leidinys, sukėlęs didelį Europos (Berlyno, Vienos, Leipcigo ir kt.) mokslininkų susidomėjimą²⁰. Vos leidiniui pasirodžius, anonsus, palankias recenzijas ir atsiliepimus pripažintuose žurnaluose rašė žinomi XIX a. intelektualai Jakobas Grimmas (Jacob Grimm, 1785–1863), Johanas Volfgangas Gėtė (Johann Wolfgang von Goethe, 1749–1832). Anksčiau minėta, jog dainyną M. L. Rėza siuntė literatūros žurnalams ir galimiems recenzentams²¹. Neatmestina prielaida, jog tokiu būdu *Dainų* rinkinys galimai pateko Berlyno recenzento Fr. Höpkerio nuosavybėn.

M. L. Rėzos dainynas buvo išspausdintas 1825 m. spalio pradžioje²². Nepraėjus nei pusmečiui, 1826 m. vasario mėnesį, netruko pasirodyti Fr. Höpkerio recenzija, parengta Berlyno literatūrinės trečiadieninės draugijos susirinkime (vok. *Berliner literarische Mittwochs-Gesellschaft*) skaityto pranešimo pagrindu²³.

18 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Vokiečių ir lenkų recenzentų žvilgsnis į Rėzos lietuvių dainų rinkinį *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825). Iš *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 6, sudarė ir parengė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, p. 298.

19 Liucija Citavičiūtė mini, jog 1817–1848 m. šį žurnalą leido žinomas vokiečių grafikas, teatro kritikas, rašytojas Friedrichas Wilhelmas Gubitzas (1786–1870). Jame buvo publikuojama garsių vokiečių poetų kūryba. Šiame žurnale Fr. Höpkerio rašyta M. L. Rėzos dainyno recenzija buvo spausdinama keturiuose numeriuose. Fr. Höpkerio recenzijos vertimą į lietuvių kalbą, paskelbtą kartu su vokišku tekstu, žr.: *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 6, sudarė ir parengė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, p. 305–314, 339–349. Fr. Höpkerio recenzijos vokiškas perspaudas saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje. Žr.: LMAVB RS, L–19/1784.

20 Apie recenzijas žr.: CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Vokiečių ir lenkų recenzentų žvilgsnis į M. L. Rėzos parengtą lietuvių dainų rinkinį *Dainos* (1825), p. 148 ir kt.

21 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: Abrahamo Jakobo Penzelio, Johanno Wolfgango von Goethe's ir Martyno Liudviko Rėzos laišakai dėl lietuvių dainų rinkinio *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825). *Archivum Lithuanicum*, 2017, t. 19. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 204.

22 Ten pat.

23 *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 6..., p. 305–314, 339–349.

Rinkinį palydėjusi Fr. Höpkerio recenzija buvo labai palanki, jis buvo gerai susipažinęs su lietuvių liaudies dainomis – apžvelgė jų publikavimo istoriją, aptarė lietuvių liaudies dainų bei kalbos ypatybes, eilėdarą ir kt. Recenzijoje Fr. Höpkeris turėjo M. L. Rėzai pastabų dėl pernelyg tikslaus, pažodinio, o ne meninio vertimo į vokiečių kalbą. Recenzentas rašė, jog toks vertimas neleidžia skaitytojui, nemokančiam lietuvių kalbos, pajusti originalo dvasios²⁴. L. Citavičiūtė pažymi, jog dėl biografinių žinių apie recenzentą stokos sunku pasakyti, ar Fr. Höpkeris galėjo būti gerai susipažinęs su lietuvių kalba, ar bent jos kiek pramokęs.

Antroji proveniencija M. L. Rėzos *Dainų* egzemplioriuje, parašyta smulkesne rašysena, juodos spalvos rašalu, liudija, jog po Fr. Höpkerio aptariamo egzemplioriaus savininku tapo Ernstas Friedrichas Mooyeris (1798–1861). Sprendžiant iš nuosavybę žyminčio įrašo galima teigti, kad rinkinį E. F. Mooyeris galimai įsigijo 1847 m. rugpjūčio 3 d. Mindene. Anksčiau minėta, jog Fr. Höpkeris taip pat kurį laiką dirbo Mindene, tad įmanu daryti prielaidą, jog M. L. Rėzos dainyną E. F. Mooyeris galėjo gauti iš paties Fr. Höpkerio.

Minimas knygos savininkas E. F. Mooyeris – žinomas vokiečių intelektualas, pirklys, Mindeno miesto savivaldybės narys ir archyvaras, istorikas, archeologas, germanistas, be kitų dalykų, domėjęsis istoriniais bei užsienio kalbų tyrimais. Savo tyrimų rezultatus jis skelbė pripažintuose XIX a. archeologijos leidiniuose, dalyvavo 27 įvairių senovės ir istorijos draugijų veikloje. E. F. Mooyeris buvo vienas pagrindinių Vestfalijos kultūros draugijos (vok. *Westphälischen Gesellschaft für vaterländische Cultur*) narių, vėliau šios draugijos ilgametis bibliotekininkas. E. F. Mooyeris taip pat priklausė Vestfalijos istorijos ir senovės draugijai Paderborne (vok. *Verein für die Geschichte und Alterthumskunde Westphalens zu Paderborn*).

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog E. F. Mooyerio, kaip Vokietijos senovės tyrėjo, veikla laikoma reikšminga. Gerą reputaciją jis pelnė už darbus apie ankstyvąją vokiečių istoriją – už tai jis buvo įvertintas Raudonojo erelio ordinu²⁵. Tai buvo antrasis pagal reikšmę Prūsijos ordinas, skiriamas už nuopelnus valstybei. Šį ordiną 1840 m. taip pat buvo gavęs M. L. Rėza²⁶.

24 Ten pat, p. 306.

25 *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 22. Leipzig: Duncker & Humblot, 1885, p. 210.

26 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Prūsijos lietuvių dainų rinkimo, tyrimo ir publikavimo pradžia..., p. 46.

KITI MASKVOJE, RVVIB, SAUGOMI LITUANISTINIAI LEIDINIAI

Be M. L. Rėzos dainyno egzemplioriaus, RVVIB pavyko rasti dar 14 LB ir LBP nefiksuotų, su Prūsijos Lietuvos lituanistika susijusių XVIII a. pr. – XIX a. pab. įvairių leidinių egzempliorių (žr. Priedą). Seniausias iš jų išleistas 1747 m., naujausias – 1888 m.

RVVIB saugomi leidiniai nepasižymi proveniencinių įrašų bei institucijas ar didžiąsias bibliotekas (Karaliaučiaus universiteto, Wallenrodtų ir kt.) žyminčių antspaudų gausa, egzemplioriai tvarkingi, be marginalijų ar ryškesnių naudojimo žymių. Galbūt šie antspaudais nežymėti lituanistiniai veikalai anksčiau gulėjo kurio nors iš Vokietijos intelektualų asmeninėje bibliotekoje? Vis dėlto šiai prielaidai patvirtinti dar trūksta objektyvių duomenų.

Institucijas ar buvusius savininkus liudijančių nuosavybės ženklų (vokiškų rankraštinių įrašų ar antspaudų) rasta 1888 m. Prūsijos Lietuvos tautosakininko, Tilžės aukštesniosios mergaičių mokyklos mokytojo ir direktoriaus Christiano Bartscho (1832–1890) parengtame ir išleistame veikale *Skizzen zu einer Geschichte Tilsits von der ältesten Zeit bis 1812* (liet. *Tilžės istorijos eskizai nuo seniausių laikų iki 1812 metų*). Leidinyje buvo aprašyta Tilžės miesto įsikūrimo istorija, svarstyta apie miesto pavadinimo kilmę, dėmesys skirtas laikmečiui iki 1812 m. aptarti. Knygos priešlapyje ir antraštiniame lape yra apvalus violetinis antspaudas su ratu einančiu įrašu vokiečių kalba: *Preußisches Staatsarchiv in Königsberg* (liet. *Prūsijos valstybės archyvas Karaliaučiuje*). Šis antspaudas orientuoja į vokiškai kalbančios valstybės archyvą ir leidžia svarstyti apie leidinio atėjimo į Maskvą kelią iš Karaliaučiaus kaip karo grobio Antrojo pasaulinio karo metais²⁷. Egzempliorius įrištas į kartono viršelius, aptrauktus juodu popieriumi, nugarėlė ir kampai – odiniai. Nei LB, nei LBP Chr. Bartscho leidinys nefiksuotas.

Seniausias RVVIB saugomas su Prūsijos Lietuva susijęs lituanistinis leidinys – 1747 m. Pilypo Ruigio parengtas *Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* (*Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon*). LB ir LBP re-

27 Apie Karaliaučiaus bibliotekų ir archyvų rinkinių patekimo į Maskvą istoriją daugiau žr.: WALTER, Axel E. Das Schicksal der Königsberger Archive und Bibliotheken – Eine Zwischenbilanz⁴. *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*. Köln: Böhlau Verlag, 2004, p. 1–68; KURPAKOV, Vadim. Das Schicksal der Königsberger Bücher in der Sowjetunion nach 1945. Zu den russischen Expeditionen in das Königsberger Gebiet und den Beständen Königsberger Provenienz in Moskauer Archiven und Bibliotheken. In *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*. Köln: Böhlau Verlag, 2004, p. 449–468 ir kt.

gistruota 15 šio leidinio egzempliorių: 7 – Lietuvos bibliotekose ir muziejuose, 8 – užsienyje²⁸. Užsienyje P. Ruigio žodyno egzempliorių žinoma daugiau, nei nurodyta LB ir LBP. Ona Aleknavičienė nurodo, jog P. Ruigio žodyno egzemplioriai taip pat saugomi Bavarijos valstybinėje bibliotekoje Miunchene, Newberry bibliotekoje Čikagoje, Humboldtų universiteto bibliotekoje Berlyne, Austrijos nacionalinėje bibliotekoje Vienoje ir kt.²⁹

RVVIB taip pat saugomi du antrosios M. L. Rėzos parengto dainyno laidos egzemplioriai. 1843 m. Berlyne M. L. Rėzos rinkinį (tuo pačiu pavadinimu) išleido buvęs jo auklėtinis, Karaliaučiaus universiteto profesorius Frydrichas Kursaitis (Friedrich Kurschat, 1806–1884). Tai buvo pirmasis ir paskutinis M. L. Rėzos dainyno perspausdinimas Prūsijoje. L. Citavičiūtė pažymi, jog šios laidos M. L. Rėzos dainynas buvo labai populiarus, jo egzempliorių išliko daugelyje Lietuvos ir Europos bibliotekų³⁰. LB ir LBP fiksuojami trys egzemplioriai yra saugomi Lietuvos atminties institucijose, penki – užsienio bibliotekose³¹. Taip pat nežinomas skaičius – privačiose asmeninėse bibliotekose. Abu RVVIB saugomi egzemplioriai įrišti į kartono viršelius.

Praėjus dešimtmečiui po antrojo M. L. Rėzos *Dainų* leidimo, Karaliaučiaus universiteto profesorius, filologas, baltistas Georgas Heinrichas Ferdinandas Neselmanas (Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann, 1811–1881) 1853 m. parengė ir išleido antologiją *Lietuvių liaudies dainos* (vok. *Littauische Volkslieder*). Remiantis LB ir LBP duomenimis galima teigti, kad Lietuvos bibliotekose išliko 6, užsienio – 10 aptariamo leidinio egzempliorių³². Dar vienas G. H. F. Neselmano parengto lietuvių liaudies dainų rinkinio egzempliorius saugomas RVVIB. Jis įrištas į kartono viršelius. Kartono kietviršiai aptraukti raudonu dekoratyviniu marmuriniu popieriumi, nugarėlė – medžiaginė.

28 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861..., p. 362, įrašo Nr. 1042; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. Papildymai*, t. 1: 1547–1861..., p. 64, įrašo Nr. 1042.

29 ALEKNAVIČIENĖ, Ona. Apie gramatiką. Iš *Povilo Frydricho Ruigio gramatika „Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick 1747“: faksimilė, kritinis leidimas, vertimas*. Parengė Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, p. 16–17.

30 CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Parengėjos žodis..., p. 10.

31 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861..., p. 349, įrašo Nr. 1012; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. Papildymai*, t. 1: 1547–1861..., p. 62, įrašo Nr. 1012.

32 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861..., p. 285, įrašo Nr. 820; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. Papildymai*, t. 1: 1547–1861..., p. 52, įrašo Nr. 820.

RVVIB saugomas ir kitas lituanistikai svarbus G. H. F. Neselmano darbas – 1851 m. parengto pirmojo mokslinio *Lietuvių kalbos žodyno* (vok. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*) egzempliorius. Pažymėtina, jog tai buvo reikšmingas lietuvių leksikografijos veikalas, lietuviškos leksikos apimtimi pranokęs visus iki tol Rytų Prūsijoje išleistus dvikalbės lietuvių leksikografijos darbus. Egzempliorius įrištas į raudonu dekoratyviniu marmuriniu popieriumi aptrauktus kartono viršelius, leidinio nugarėlė – odinė. LB ir LBP fiksuoja, jog Lietuvos atminties institucijose išliko 17, užsienio – 9 minimo leidinio egzemplioriai³³.

1869 m. G. H. F. Neselmas taip pat parengė ir išleido išsamų Kristijono Donelaičio raštų leidimą su vertimu į vokiečių kalbą (*Christian Donalitiuss Littauische Dichtungen*). LB nurodoma, jog Lietuvos bibliotekose saugoma 12, užsienio – 10 šio leidinio egzempliorių³⁴. Šį skaičių papildė dar vienas RVVIB saugomas egzempliorius. Jis įrištas į kartono viršelius. Kartono kietviršiai aptraukti žaliu dekoratyviniu marmuriniu popieriumi, nugarėlė aptraukta mėlynos spalvos medžiaga.

Neabejotinai lituanistikos istorijai reikšmingi Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) 1800 m. parengto dvikalbio *Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyno* (*Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch*) du egzemplioriai irgi yra saugomi RVVIB. LB fiksuojama 17 šio leidinio egzempliorių Lietuvos bibliotekose, 17 – užsienyje, 3 – asmeninėse bibliotekose³⁵. Abu RVVIB saugomi egzemplioriai įrišti į kartono viršelius. Vieno egzemplioriaus kietviršiai aptraukti raudonu dekoratyviniu marmuriniu popieriumi su raudonos spalvos odine nugarėle, kito – rudu dekoratyviniu marmuriniu popieriumi su mėlynos spalvos medžiagine nugarėle.

Minėtoje bibliotekoje taip pat esama Frydricho Kuršaičio, Christiano Bartscho ir kitų lituanistikai svarbių raštijos veikėjų parengtų ir su lituanistika susijusių veikalų, reikšmingai papildančių lituanistinį paveldą (žr. Priedą).

Išvados

RVVIB saugomas žymiausio XIX a. Prūsijos Lietuvos kultūros ir raštijos veikėjo Martyno Liudviko Rėzos parengto pirmosios dainų rinkinio lai-

33 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861..., p. 284, įrašo Nr. 819; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. Papildymai*, t. 1: 1547–1861..., p. 52, įrašo Nr. 819.

34 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 1. A–P. Vilnius: Mintis, 1985, p. 327, įrašo Nr. 765.

35 *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861..., p. 258, įrašo Nr. 725; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. Papildymai*, t. 1: 1547–1861..., p. 48, įrašo Nr. 725.

dos (1825) egzempliorius. Jo vertę didina ne tik iki šių dienų išlikęs nedidelis leidinio egzempliorių skaičius, bet ir provenienciniai įrašai. Nuosavybės ženklų analizė parodė, jog RVVIB saugomas M. L. Rėzos dainyno egzempliorius XIX a. pr. priklausė vienam iš minimo dainų rinkinio recenzentų – Fr. Höpkeriui, po jo – žinomam vokiečių intelektualui Ernstui Friedrichui Mooyeriui. Abu minėti asmenys gyveno ir dirbo Mindene. Šio egzemplioriaus suradimas atskleidžia platesnius kontekstus ir duoda pagrindo teigti, jog žinia apie pirmąjį lietuvių liaudies dainyną sklido plačiai – nuo leidinio išleidimo vietos Karaliaučiuje iki Mindeno (Šiaurės Reino-Vestfalijos žemė).

Nustatyta, jog RVVIB saugoma 15 su Prūsijos Lietuva susijusių XVIII–XIX a. lituanistinių leidinių egzempliorių, nefiksuotų nei LB, nei LBP. Ši RVVIB saugoma reikšminga lituanistinio paveldo dalis yra tirtina ir dar laukianti išsamesnio tyrėjų dėmesio. Neabejotina, jog įvairiose Rusijos bibliotekose saugoma ir daugiau Lietuvos tyrėjams nežinomų ir į LB neįtrauktų lituanistinių leidinių. Jie leistų patikslinti ir praplėstų Rusijoje saugomo lituanistinio paveldo vaizdą.

Literatūra

1. ALEKNAVIČIENĖ, Ona. Apie gramatiką. *Povilo Frydricho Ruigio gramatika „Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick 1747“: faksimilė, kritinis leidimas, vertimas*. Parengė Ona Aleknavičienė, Grasilda Blažienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, p. 11–32.
2. *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 22. Leipzig: Duncker & Humblot, 1885.
3. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Lietuvių knygotyros terminijos diskusiniai klausimai: dėl sąvokos *reta knyga*. *Knygotyra*, 2010, t. 54, p. 111–128.
4. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Iš Goethe's ir Schillerio archyvo Weimare: Abrahamo Jakobo Penzelio, Johanno Wolfgango von Goethe's ir Martyno Liudviko Rėzos laišakai dėl lietuvių dainų rinkinio *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825). *Archivum Lithuanicum*, 2017, t. 19. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 197–242.
5. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
6. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Parengęs žodis. Iš *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 5, sudarė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 9–14.
7. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Prūsijos lietuvių dainų rinkimo, tyrimo ir publikavimo pradžia. Iš *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 5, sudarė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 17–52.
8. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Vokiečių ir lenkų recenzentų žvilgsnis į M. L. Rėzos parengtą lietuvių dainų rinkinį *Dainos* (1825). *Tautosakos darbai*, 2017, t. 54, parengė Aušra Žičkienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 148–202.
9. CITAVIČIŪTĖ, Liucija. Vokiečių ir lenkų recenzentų žvilgsnis į Rėzos lietuvių dainų rinkinį *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825). Iš *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 6, sudarė ir parengė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020, p. 295–302.

10. JURGINIS, Juozas; ŠIDLAUSKAS, Algirdas. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Vilnius: Mokslo, 1988.
11. KAUNAS, Domas. *Donelaičio žemės knygiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
12. KURPAKOV, Vadim. Das Schicksal der Königsberger Bücher in der Sowjeunion nach 1945. Zu den russischen Expeditionen in das Königsberger Gebiet und den Beständen Königsberger Provenienz in Moskauer Archiven und Bibliotheken. In *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*, Axel E. Walter (Hg.). Köln: Böhlau Verlag, 2004, p. 449–468.
13. *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. Papildymai*, t. 1: 1547–1861. Vilnius: Mintis, 1990.
14. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861. Vilnius: Mintis, 1969.
15. *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 2: 1862–1904, kn. 1. A–P. Vilnius: Mintis, 1985.
16. *Martynas Liudvikas Rėza. Raštai*, t. 6, sudarė ir parengė Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020.
17. PACEVIČIUS, Arvydas. Dingusio knygų pasaulio ženklai. *Knygų aidai*, 2002, Nr. 1, p. 9–15.
18. PACEVIČIUS, Arvydas. Senųjų knygų nuosavybės ženklų tipologija. *Knygotyra*, 2004, t. 43, p. 50–57.
19. WALTER, Axel Ernst. Das Schicksal der Königsberger Archive und Bibliotheken – Eine Zwischenbilanz. In *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*, Axel E. Walter (Hg.). Köln: Böhlau Verlag, 2004, p. 1–68.
20. WALTER, Axel Ernst. Karaliaučiaus bibliotekų aplinka Donelaičio laikais. Rinkinių likimas po 1945 metų. *Acta Historiae Universitatis Klaipedensis*, 2013, t. 26, p. 65–77.
21. WALTER, Axel Ernst. Karaliaučiaus knygotyros mokykla (1900–1945). *Knygotyra*, 2007, t. 48, p. 112–123.
22. WALTER, Axel Ernst. Kristijono Donelaičio laikų Karaliaučiaus bibliotekų vaizdas. *Knygotyra*, 2015, t. 64, p. 74–87.

PRIEDAS

Rusijos valstybinėje viešojoje istorijos bibliotekoje saugomų XVIII–XIX a. su Prūsijos Lietuva susijusių ir *Lietuvos bibliografijoje* bei jos *Papildymuose* nefiksuotų lituanistinių leidinių abėcėlinis sąrašas

1. BARTSCH, Christian. *Skizzen zu einer Geschichte Tilsits von der ältesten Zeit bis 1812*. Tilžė, 1888, RVVIB B5 37 /268.
2. BRUGMAN, K.; LESKIEN, August. *Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und dem russischen Litauen*. Strasbūras, 1882, RVVIB 180 /17.
3. KURSCHAT, Friedrich. *Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache*. Karaliaučius, 1843, RVVIB 65 6/13.
4. KURSCHAT, Friedrich. *Wörterbuch der littauischen Sprache*. T. 1. Halle, 1870, RVVIB 63 6/1.

5. KURSCHAT, Friedrich. *Wörterbuch der littaaischen Sprache*. T. 2. Halle a. S., 1883, RVVIB A17 8/15.
6. MIELCKE, Christian Gottlieb. *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch...* Karaliaučius, 1800, RVVIB A26 8/55.
7. MIELCKE, Christian Gottlieb. *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch...* Karaliaučius, 1800, RVVIB 140 3/69.
8. NESSELMANN, Georg Heinrich Ferdinand. *Christian Donalitius Littauische Dichtungen nach den Königsberger Handschriften mit metrischer Uebersetzung, kritischen Anmerkungen und genauem Glossar*. Karaliaučius, 1869, RVVIB 141 3/109.
9. NESSELMANN, Georg Heinrich Ferdinand. *Littauische Volkslieder, gesammelt kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt...* Berlynas, 1853, RVVIB 138 1/1.
10. NESSELMANN, Georg Heinrich Ferdinand. *Wörterbuch der Littauischen Sprache*. Karaliaučius, 1851, RVVIB 52 1/9.
11. RHESA, Martin Ludwig. *Dainos oder Litthauische Volkslieder gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben...* Karaliaučius, 1825, RVVIB 141 5/85.
12. RHESA, Martin Ludwig. *Dainos oder Litthauische Volkslieder*. Berlynas, 1843, RVVIB T1 6/61.
13. RHESA, Martin Ludwig. *Dainos oder Litthauische Volkslieder*. Berlynas, 1843, RVVIB 69 6/11.
14. RUHIG, Philipp. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon...* Karaliaučius, 1747, RVVIB 140 2/45.
15. TEMME, Jodocus Donatus Hubertus; TETTAU, Wilhelm Johann Albert. *Die Volkssagen Ostpreussens, Litthauens und Westpreussens*. Berlynas, 1865, RVVIB MД 13 /308.